

Romantiška žmogaus ir pasaulio interpretacija G. Petkevičaitės-Bitės romane *Ad astra*

INGA STEPUKONIENĖ

Vilniaus universitetas, Kauno fakultetas, Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas Muitinės g. 8, 44280 Kaunas
El. paštas inga.stepukoniene@knf.vu.lt

Straipsnyje siekiama apžvelgti G. Petkevičaitės-Bitės romano *Ad astra* temines ir problemines dominantes, ryškią romantišką tautinio atgimimo epochos rekonstrukciją. Kultūrinės atminties, moters identiteto paieškų, romantiškos meilės interpretacijos yra esminiai šio epinio kūrinio semantiniai ypatumai.

Raktažodžiai: G. Petkevičaitė-Bitė, romanas, tautinis atgimimas, kultūrinė atmintis, identitetas

IVADAS

G. Petkevičaitė-Bitė – aktyvi XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės lietuvių tautinio atgimimo veikėja, knygnešė, draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojų rėmėja, pedagogė, publicistė, literatūros kūrėja. Lietuvių skaitytojai gerai žinojo jos smulkiąją prozą, publikuotą dar *Varpe*, Ūkininke, leistą atskiromis knygelėmis, dėl kurios ji buvo pripažinta kaip rašytoja. G. Petkevičaitė-Bitė yra publikavusi dramą „Kova“, drauge su Žemaitė parašiusi komedijas „Kaip kas išmano, taip save gano“ (1899), „Išmoko, kaip akys išsoko“ (1899, nespausdinta), „Velnius spąstuose“ (1899), dramas „Litvomanai“ (1903), „Parduotoji laimė“ (1900). Vienas iš reikšmingiausių jos literatūrinių kūrinių yra romanas *Ad astra* [13], parašytas gyvenimo pabaigoje. Kūrinys buvo publikuotas 1933 metais. Romane dominuoja tautinio atgimimo judėjimo problematika. Akivaizdu, jog kūrinio pasirodymo laikotarpiu lietuvių literatūra siekė jau kitų horizontų, joje plėtėsi įvairios modernio formos, ryškėjo individualus kūrėjų santykis su egzistuojančiais reiškiniais, bandymai jungti pasaulio ir žmogiškos patirties įvairovę. Kita vertus, ir vyresniosios, ir jaunesnės kartos kūrėjai (Juozas Tumas-Vaižgantas, Ona Pleirytė-Vaidilutė ir kt.) savo kūryboje siekė savitos meninės ankstesnės epochos rekonstrukcijos: J. Tumo-Vaižganto „Pragiedruluose“, O. Pleirytės-Puidienės „Tėviškėje“ išryškėjo noras romantiškai reprezentuoti praeities epochą. „XX amžiaus pradžios lietuvių romanas tarsi sujungė savyje kelias epochas – XIX a. dvasią ir XX a. naujojo romano siekius, modernųjį criticizmą. Visoje XX a. pr. literatūroje tęsiasi senąja dvasia dramatinuojama, idealizuojama tautos istorija ir praeitis, jos patirtis. Literatūra siekia identifikuoti tautą, siekia romantinio pojūčio. XX a. pr. visuomeninėje kultūroje ir

sąmonėje buvo gyvas idealizmas ir praeities dvasia. Tą bylojo romano vidiniai užmojai ir pasireiškę jo žanrai. Romantizmas labai gyvas to laiko lietuvių realizme: tą žymėjo ir kai kurie turinio dalykai, ir kai kurios formos, ir pati romano dvasia, kurią atspindi romano polinkis betarpiškai reikšti tautos meilę ir įspūdžius. Šio laikotarpio lietuvių romano siužeto tipai – ne „realistiniai“ daugeliu atvejų, bet romantiniai. Romantiškesni siužetai dominuoja visame XX amžiaus lietuvių romane, natūraliai vykstant literatūrinei transformacijai“ [11, 56]. XX a. pradžios ir pirmosios pusės lietuvių romano esminė tema – saviidentifikacija, suvokiama būtent kaip žmogus kolektyve, o ne kaip savo atskirumą teigiantis individas [11, 58].

Tokios kūrybinės tendencijos būdingos ir to meto latvių literatūrai, kurioje itin stiprią pozityvizmo kryptį [13, 43] įtvirtino rašytojai Pēteris Aigaras, Pēteris Atspulgas, Vilis Cedrinis, Alfonsas Francis, Janis Kalnas, Fridrichas Gulbis, Janis Sartas, Janis Veselis ir kiti. Savo kūrybą jie publikavo žurnale *Jaunā Raža* (1931–1934), vėliau laikraščiuose *Rytas* (1934–1940), *Tēvijas sargs* (1934–1940). Ši literatūrinė grupė kėlė idėjinio meno svarbą – meno, kuris stiprintų valstybingumo interesus ir nebūtų pesimistinis ar depresyvus [13, 44]. Pozityvistams buvo svarbu atsiriboti nuo pasaulio negatyvumo ir akcentuoti tautos kultūrinės tradicijas, dvasinį savitumą, nacionalinį gyvenimo būdą, teigti gyvenimą, vitališkumą, liudyti būties džiaugsmą. Jų kūryboje buvo svarbus folkloriškumas, mitopoetika, dėmesys baltų kultūroms būdingai darbo tradicijai ir iš jos kylančios harmonijos teigimui [13, 45]. Pagrindinę vietą pozityvistų kūriniuose užėmė Nepriklausomos Latvijos valstybės ūkininkas, jo etinės iš žemdirbystės kultūros kylančios vertybės, tautos siekis išlikti ištišus šimtmečius, jos istorinė praeitis. Ši problematika ypač būdinga J. Veselio romanams „Lydymo žmonės“ („Tiruma laudis“) ir „Dienos kryžius“ („Dienas krusts“), J. Sarto „Miško ramybė“ („Meža miers“), Aidos Niedros „Šalna“ („Salna“), „Ana Dzilna“ („Anna Dzilna“), „Prie Azando upės“ („Pie Azanda upes“).

„Visuomeniškumo problematika lietuvių romane ėmė formuotis kartu su atbudusia istorine sąmone, atėjo su nacionalinėmis, tautinėmis problemomis – romanas buvo ir visuomenės sąmoningėjimo atspindys, ir jos sąmonintojas, tiesiogiai nukreiptas į pačias opiausias tautos ir krašto gyvenimo problemas. Amžiaus pradžios kūrėjams svarbu buvo aprašyti tautos gyvenimo būdo kitimą, tautą kaip „istorijos“ veiksnį, visuomenės gyvenimą. Ypač siekiama išsaugoti tradicines vertybes, užčiuopti savitą kultūrinį charakterį, atskleisti kultūrinę tautos pasąmonę, išryškinti jos moralines vizijas, inteligentų kultūrą, kuri šiuo metu atsiskiria nuo liaudies kultūros; rašytojams reikšmingai egzistavo tik romantinė tautos Atgimimo arba kovos už savo laisvę istorija. Romanas brendo kaip individualios rašytojų pastangos atgaivinti kolektyvinę savigarbą. Šiuo metu realistinis romanas aktyviai ieško kelių, kaip nugalėti chaosą ir smukimą, ir siūlo senaisiais idealais užpildyti dabarties prasmės praradimą“ [11, 58].

Būtent tokiu keliu pasuka G. Petkevičaitė-Bitė romane *Ad astra*. Savo siužeto modeliu, personažų kūrimo būdais, savitu pasakojimu romanas akivaizdžiai sekė visuomeniškumo linkme, jam būdinga ryški romantiškumo epistema. Realizmas, amerikiečių mokslininko D. Fangerio teigimu [11, 6], turi daugybę tipų, kuriuos lemia skirtingi autoriaus ir naratyvo santykiai, toli gražu neidentiški tikrovės atspindėjimo būdai. Anot jo, kurdamas realizmo romaną autorius dažnai jame įkūnija savo asmeninę viziją, kylančią iš jo pastangų perteikti tikrovę, regimą pasaulį savo matomomis spalvomis. Tokią realizmo tendenciją D. Fangeris įvardija romantiniu realizmu (*romantic realism*), o toks kūrinys, persmelktas autoriaus asmeninio pasaulio suvokimo, įkūnija ne realią tikrovę, bet sukuria literatūrinį romantinį mitą apie ją. Susidūrę jame romantiniai ir realistiniai kanonai transformuoja realios

tikrovės atspindį; daiktai, žmonės ir reiškiniai kreipiami „viena linkme“ – tekstas atspindi ne objektyvią tikrovę, bet romantinę viziją, tam tikri socialinės ar istorinės realybės bruožai, savybės, kurias ryškiausiai mato autorius, virsta vaizduojamos tikrovės mitu [11, 6].

Jau J. Tumo-Vaižganto „Pragiedruluose“ atsiribojama nuo faktinės istorijos, lietuvių atgimimo vaizdinys suabstraktinamas ir pakylėjamas link herojinio epo aukštumų. Romanas sukurtas pagal individualios valios akto tipą – idealizaciją, poetizaciją, lietuvių bendruomenės pasaulį pakylėjant į romantines idealo aukštumas. Tam tikros romantinės tendencijos pastebimos ir G. Petkevičaitės-Bitės romane *Ad astra*. Kūrinio siužetinėje plotmėje susitelkiama į moters vidinius išgyvenimus, jos dvasinį tapsmą ir tautinį sąmonėjimą nacionalinio atgimimo laikotarpiu, virsmą svarbia šio judėjimo heroje, pasaulį perteikiant iš romantiškos sąmonės pozicijų. Veikėjos charakteriui būdingas dvasiškai turiningo gyvenimo pasirinkimas, kuriamas ypatingas asmenybės ir praeities ryšys, savitas santykis su dabarties laiku, romantinei literatūrai būdingas gamtos regėjimas. Romane išskyla ryški iš romantizmo perimta vienišo, išdidaus, laisvo individo ir profaniškos visuomenės opozicija, dvasios ir materijos priešybė, paslaptingos būties ir nepasiekiamos sielos gelmės, atviros, tyros širdies, neaiškių santykių motyvai ir harmoningų tarpusavio ryšių ilgesys. Pasakojimas pasižymi romantiniais elementais, romantinės ideologijos įtvirtinimu, psichologiškai niuansuota moters jausmų, pojūčių, dvasinės būsenos analize.

Pagrindinės veikėjos sąmonei būdinga gili kultūrinė atmintis tampa svarbiausiu akstinu, lemiančiu jos asmeninio gyvenimo modelį ir asmeninę tapatybę. Pasak amerikiečių tyrinėtojo B. Andersono, tauta yra įsivaizduojama bendruomenė, kurios narius sieja ne tiesioginiai ryšiai, o jų sąmonėje gyvuojantis įvaizdis, kad jie susiję [1, 21]. G. Petkevičaitės-Bitės romano *Ad astra* pagrindinei veikėjai būdingas įsivaizduojamas tapatumas, kurį pažadina įvairūs tautinės bendruomenės artefaktai, suliedami jos sąmonėje praeities ir dabarties tautos vyksmą į nedalomą visumą, ir šią ji jaučiasi privalanti grįsti ir tvirtinti savo buvimu. Savos tautinės kultūros atpažinimas, sąmoningas dalyvavimas įtvirtinant tautos kultūrinę atmintį, saugant ir palaikant jos vertybių sistemą, kiekvieną priešybę suvokiant kaip „savo“ ir „svetimo“ skirtį yra esminiai šios pasaulėžvalgos momentai. Romanas turėjo didelę reikšmę nacionalinio diskurso formavimuisi, tautinės tapatybės, tautiškumo, patriotizmo sampratų konstravimui. Praeities rekonstrukcija besiremiantis pasakojimas, turintis nemaža autobiografinių bruožų, aktualizavo ir lietuvių nacionalinės istorinės bei kultūrinės tradicijos klausimus, kėlė jų svarbą.

G. Petkevičaitės-Bitės romanas *Ad astra* yra sulaukęs dabarties tyrinėtojų dėmesio. Sovietiniui laikotarpiu dėl turinio ir problematikos jis laikytas neaktuali, netgi neminimas vienoje reprezentatyviausių to meto romano žanro studijų – 1970 m. leistoje J. Žekaitės monografijoje *Lietuvių romanas. Žanro raida iki 1940 metų* [16]. Šį kūrinį analizavęs J. Jasaitis monografijoje *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė* gana plačiai aptarė žanrinius romano aspektus [8]. Lietuvos atgimimo laikotarpiu į romano *Ad astra* meninį pasaulį pažvelgta naujai. Apie jį rašė V. Daujotytė, analizavusi vaizduojamo moters pasaulio savitumą [5], R. Bleizgienė, aptarusi moters identiteto klausimus mitų šviesoje [4, 170]. Pastaroji autorė daug dėmesio skyrė ir G. Petkevičaitės-Bitės kūrybinei asmenybei, jos komplikuotam moteriškam tapatumui, kuris turėjo įtakos specifiniam rašytojos kūrybiniam pasaulėvaizdžiui [4, 32].

Šio straipsnio tikslas – aptarti svarbiausias temines ir problemines G. Petkevičaitės-Bitės romano *Ad astra* linkmes, plačiau sustojant prie kultūrinės atminties, moters saviidentifikacijos, romantinės meilės trajektorijų. Darbo metodas – analitinis interpretacinis.

KULTŪRINĖS ATMINTIES KONTŪRAI

Kaip jau minėta, G. Petkevičaitės-Bitės romanas *Ad astra* parašytas prisiminimų principu, siekiant meniškai rekonstruoti XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinio atgimimo procesą, jo įvykius, atskirų socialinių sluoksnių ir asmenybių veiklą. Autorės pasirinktas M. Kanopnickos motto – „Tikiu būtiną, sąmoningą žmonių veržimąsi į galingąsias teisių ir lygybių idėjas“ [14, 3] – akivaizdžiai nubrėžė jo prasminį idėjinį punktyrą – idealistinę poziciją, kuria siekiama grįsti humanizmo, vidinės asmens laisvės ir galios, jo teisių ir teisingumo perspektyvą, laikomą vienu iš svarbiausių romantinės literatūros bruožų. Kūrinio siužeto išeities taškas – merginos kelionė į savąjį kraštą iš svetur – tai jos ir realus, ir simbolinis sugrįžimas Tėvynėn, iš „svetimo“ į „savąjį“ polių, kurį ji simboliškai turi atrasti ir susigrąžinti, iš naujo atradama ir save. Mergina keliauja viena: šalia jos nėra nei tėvo, nei motinos – ši svarbiausia būties triada yra suardyta, paženklinta gilios trauminės patirties. Šeimos praradimas ją stipriai veikia; perfrazuojant J. Lacaną, ši triada simboliškai įvardija tris asmenybės tapsmo fazes – realiąją, imaginacinę ir simbolinę, kurios pasireiškia subjekto genezės procese [7, 2]. Romano siužetinėje plotmėje merginos sugrįžimas į Tėvynę gali būti suprantamas kaip bręstančios būtybės įėjimas į Simbolinę tvarką, kurioje ypatinga svarba tenka tėvo pavyzdžiui, jo asmenybės simbolinei galiai ir traukai. Tai pirmasis merginos žingsnis į platų kultūrinės atminties pasaulį, leisiantis palaiapsniui iš naujo pažinti savą kultūrinę erdvę ir aplinką. Ši tėvo Simbolinė tvarka yra tam tikras vertybinis pagrindas, kuris padės savaip vertinti naujus socialinius santykius, priimti savus sprendimus ir formuoti individualiai mąstančiai asmenybei.

Pirmasis merginos egzistencinių atradimų etapas romane – jos atvykimas į kilmingų asmenų dvarą. XIX a. antrosios pusės krašto visuomeninio gyvenimo atspindį vaizdžiai reprezentavo dvaro kultūra, bajoriškai gyvenenai būdingas socialumas ir veiklos būdai. Tokioje erdvėje ir vyksta veiksmas: pagrindinė kūrinio veikėja Elzė Kęsgailytė iš mokslo užsienio mokykloje sugrįžta vasaros atostogų pas buvusią bendramokslę Severą, su kuria išsiskyrė prieš dvejus metus. Kelionė į bajorišką dvarą siejasi su dvasiai maloniais romantiškais potyriais („oras, virtęs gėlių kvapu; sodžiaus tyła aplinkui; karietos sparos, švelniai supdamos, liūliuoja“) [14, 16], tarsi nukelia į pasaką („tarytum sapnuote sapnuoju kažin kokį pasakos sapną“) [14, 16]; pasakojimą prisodrina romantiniai vaizdiniai ir motyvai. Jaunos merginos romantines pajautas stiprina patiriamas džiaugsmas dėl atrasto dvaro grožio, ją maloniai stebina dvaro prabanga, reprezentuojanti aukštus materialius gyvenimo standartus ir jo savininkų gerovę: labai dideli ir erdvūs gyvenamieji kambariai, kilimais išklotos grindys, veidrodžiai nuo grindų iki lubų, paauskuotos lempos ir paveikslų rėmai, paauskuoti baldai, šilkinės užuolaidos, „tašyti akmens laiptai į didelį, aukštai išskeltą prieangį, paremtą storais, baltintais mūro šulais, skęstančiais šiltadaržio žolynų girioje“ [14, 26]. Ji akylai stebi aukštuomenės manieras, gyvenimo būdą, kuris vaizdžiai atsiveria dar tą patį vakarą per pobūvį su namiškiais bei kasdieniais gausiais dvaro svečiais (būrys jaunų ir senų vyrų, nebejaunos ponios). Visi jie puošniai apsivilkę, moterų rankos tviska brangiomis auksinėmis apyrankėmis ir žiedais; frakuoti, pirštinėti tarnai neša valgi, vyną, pilsto gėrimus. Prie stalo vyrauja diduomenei būdingas etiketas, plėtojami tarpusavio pokalbiai apie kasdieniškų reikalus, naujienas, siekiama geriau pažinti naujai atvykusiuosius. Kaip ir būdinga to laikotarpio bajorams, merginos tarpusavyje kalba lenkų kalba su gausiomis vokiečių ir prancūzų kalbų priemaišomis.

Būdingas G. Petkevičaitės-Bitės prozos kūrimo principas – kontrastas, kuris įsibrėžia į vaizdus ir suskaido juos į opozicines priešybes. Patyrusi pirmąjį romantinio dvasinio

svaigulio gūsi, Elzė intuityviai pajunta, kad šie šeimininkų vertybiniai orientyrai nėra tie, kurie atitinka jos sąmonėje gyvą simbolinę verčių struktūrą, suformuotą tėvo; taip simboliškai išlaikomas ryšys su pirmine būtiška faze, skatinančia atradimų procesą. Elzė yra kitoje vertybinėje ir socialinėje pozicijoje: prašmatniam dvaro vidui disonuoja skurdi jos apranga, vilnoniai ir medvilniniai rūbai, sukišti į mažą pintinėlę ir susiglamžę. Jausdama skiriančią egzistencinę takoskyrą, Elzė nesiekia derintis prie aristokratiškų prašmatnumo įpročių, kurių nepripažįsta (nesisega į plaukus radastų, kurios pagyvintų jos tamsią aprangą). Šis prasminis niuansas, atveriantis jaunos merginos charakterio tvirtumą, yra gana svarbus romano siužetiniame vyksme. Vis dėlto dvaro aplinka ją sujaudina, ji pasijunta „lyg apsvaigusi, savo tikrą „aš“ pametusi“ [14, 32]. Taip kūrinyje praveda vertis tam tikras vaizduojamų santykių sudėtingumas.

Bene reikšmingiausias dėmuo dvaro gyvenime – istorija, apgaubianti atėjusįjį savo ypatingu romantiniu praeities dvelksmu („sienos verte nuvertos sentėvių atvaizdų. Iš tų atvaizdų ir tamsių rėmų žiūrėjo rimti, išdidūs veidai“) [14, 28]. Romantiškas vienumos ir dvasinės ramybės siekis merginą skatina trauktis nuo kasdienės tikrovės ir nukreipia jos žvilgsnį į kitus erdvės ir laiko matmenis, su kuriais ją sieja dvasios ryšiai; istorinių ir kultūrinių praeities artefaktų gausu visoje dvaro aplinkoje – ne tik pastato viduje, bet ir parko alėjose, kur „seniai lapuoti šimtamečiai snaudžia, o gal tylėdami prisimena tas žmonių eiles, kurios nuo nebeatmenamų laikų čia vaikščiodavo, gyveno, džiaugdavosi ir mirdavo“ [14, 33]. Ši nauja kultūrinė istorinė ir gamtinė tikrovė pažadina subtiliausias merginos refleksijas, sutelkia ją į lokalaus pasaulio, išsiskiriančio tam tikros kolektyvinės grupės savumu, išgyvenimus („Ir jos širdis jaučia tokį nepaprastą džiaugsmą. Ir pati nesupranta, kodėl jai visa čia taip nepaprastai gražu, svaiginamai gražu. Ir kodėl viskas ją šiandie taip džiugina, taip žavi?..“) [14, 33]. Elzė suvokia, kad šis *lokalus* pasaulis virsta jos atrandamu egzistenciniu *centru*, implikuoja jai ypatingas reikšmes, svarbius ženklus, brėžia artimą jos erdvės ir laiko ryšį. Šiame *centre* patiriamas dvasinis katarsis, sustiprinantis asmenybę būties tapatumo jausmas: „Čia šakos ir lapai, susiaudę į lengvutį, kruptantį šydą, pro kurį žvaigždutės nesiliauja iš aukštybių į mus mirgėjusios ir viliojusios mūsų mintis ir jausmus kilti į padanges“ [14, 25]. Tai archetipinis praeities, kolektyvinio bendrumo išgyvenimas, kuris gaivina giliai sąmonėje glūdinčią kultūrinę atmintį, o kartu su ja – moterišką vitališkumą, gilesnės savižinos, savojo „aš“ paieškų siekį, gaivališką prigimtį, aktyvaus dvasinio tapsmo ir pertvarkymo idėją. Intuityvus savųjų kultūrinių reikšmių jautimas dvaro aplinkoje, jų apmąstymas formuoja ir pasirengimą naujiems pokyčiams. Pirmiausia – ryškesnę lyčiai būdingą moteriškojo „aš“ skirtybę, pasireiškiančią kūrybinio prado takoskyra (į ankstesnę mokytojo pastabą, kad „galvoja vyriškai“, nes „rašto darbuose maža vaizduotės ir jausmo“, nuo šio momento ji galėtų atsakyti, kad jau sugebėsianti „kiek kitaip rašyti“) [14, 33–34]. Elzės gyvenime, kuriame lig šiol visa buvo sudėliota numatyta tvarka – mokslas, profesijos įgijimas, gėrio žmonėms skleidimas, istorinės savižinos atbudimo momentas tampa likimo lūžiu, šaukiančiu į kitokį būvį ir gyvenimišką kelią („Ir viskas ima Elzė į tą gyvenimą vilioti“) [14, 34]. Nuo to laiko Elzė tarsi egzistenciškai užsisklendžia nuo dvaro vidinio ir buitinio gyvenimo – pasireiškia kita jos kultūrinės tapatybės formavimosi kryptis. Kasdienis bičiuliškas Severos ir jos artimųjų ryšys nebepalaiko jos kultūrinės atminties, neatitinka jos simbolinio dvasinio lauko, todėl šios komunikacijos jai nepakanka. Ji daugiau krypta į gamtą – simbolinį archetipinį prasmės ir patirties šaltinį: eina ten, kur skardžiai, senas tiltas ir beržynų lapija, „kuždanti kažin kokius slėpinius prie žemės pritūpusiems tamsoje skęstantiems

krūmams“, mėnesienos spinduliai, šviesiais spinduliais apraižę „jos asmenį, lyg stebuklingu tinklu“ [14, 37]. Tokie romantiniai vaizdiniai romane kuria ypatingą atmosferą, kelia būties paslapties pajautą, kurią dar labiau pabrėžia intensyvių spalvų kontrastai: atsirėmusi į baltus tilto turėklus, žvelgdama į tamsaus tunelio žiotis, Elzė svarsto, ar jos gyvenime viskas bus taip juoda, ir pasitraukia prie kitų turėklų, užlietų mėnesienos, „kur čiurleno vanduo ir plaukė sidabrinėmis sruogomis žybčiodamas, žėrėdamas“ [14, 38]. Taip ima brėžtis naujas Elzės gyvenimo punktyras – moters su gyva ir stipria kultūrine atmintimi, intuityviai jaučiančios, kad reikia gyventi kitaip, nei yra įprasta smagiai dvaro draugijai; kūrinyje išryškėja individualybės ir pragmatiškai orientuotos visuomenės (įvairių jos tipažų) pažiūrų skirtumas, aštrėja romantinis idealo ir realybės konfliktas. Naują kultūrinį akstiną ir romantišią etinį maksimalizmą jos sąmonėje pažadina kadais girdėtas, bet lig šiol neįsąmonintas bajoriškos kultūros atstovo poeto Adomo Mickevičiaus kvietimas kentėti už milijonus, ir kad būtų malonu „tuo savo kentėjimu raminti tuos nuskriaustųjų milijonus“ [14, 41]. Draugės Severos išsakytos dvejonės dėl galimų sužadėtinio grafo Donato Gedvilos jausmų Elzei kertasi su jos tvirtu *simbolinės tvarkos* konstruktū ir tapatybės apibrėžtimi. Jos sąmonėje ima reikštis stipri naujai konstruojama tapatybė, kurios esminiai principai – sąžiningumas, dora, garbingumas, nusiėtikimas gyventi neprasilenkiant su moralės ir etikos kategorijomis. Požiūrių, situacijų, būsenų opozicijos keičia viena kitą, persmelkdamos ir poetikos lygmenį – šia prasme reikšmingi simboliniai žvaigždžių, mėnesio vaizdiniai, opozicijas implikuojančios metaforos, epitetai, ypač daug dėmesio skiriant sapno, pranešančio apie egzistenciškai sudėtingas situacijas, poetikai. Sąmonę stabilizuojančią funkciją atlieka ir herojės perskaitytas literatūrinis pavyzdys iš Ožėškienės prozos, kurioje vaizduojama mergina galvoja, kad savo rankose laiko stebuklingą žibintą ir turi pareigą juo šviesti visiems kelią. („Kodėl negaliu ir aš turėti to įsitikinimo, kad savo sumanumu, savo širdimi tik šviesiu, niekam, niekam menkiausio šešėlio nemesdama? <...> Kas man blogo padarys, aš jam gero, ir viskas praeis, nuslinks, kaip sniegas sutirps. Ne rankose laikau žiburį, tik jaučiu savy tą didelę ugnį, kuriai jokios tamsybės nebaisios“ [14, 58]). Atsiveria romantiškajam herojui būdingas siekis aplink save kurti tik harmoningą ir šviesų pasaulį, gelbėti ir išlaisvinti. Kokybiškai keičiasi egzistencinė moters savižina.

Romano meninėje praeities rekonstrukcijoje dvaro gyvenimo vaizdai daugiausia reprezentuoja socialinius ir politinius visuomenės santykius. Dvaro savininkams įprastas altruizmas, globėjiskasis požiūris į savo valdinius: vos sugrįžusi su drauge iš geležinkelio stoties Severa iš kariatės paima didelį popierinį maišą, pilną saldainių, ir saujomis barsto juos sodžiaus vaikams; grafi Gedvilos ir Gerbutai padeda varguoliams nelaimėje sudegus sodiečio namui. Vis dėlto kai kuriems dvaro svečiams būdingas didžiavimasis tarnyba caro Nikolajaus gvardijoje, galimybė būti jo pašonėje (pulkininkas), piktinimasis jaunuomenės sąmonę neva žalojančiais F. Dostojevskio, A. Gerceno, N. Bakunino, N. Radiščevo skaitiniais. Elzė įkūnija kitokią kultūrinę savišoną ir istorinę savižiną: kaip kontrargumentą tokioms nuostatoms ji iškelia ankstesnių laikų baisumą – žmones varžiusią sunkią baudžiąvą, rekrūtų ėmimą, kareivių patirtas siaubingas kančias – nuoplakimą rykštėmis, neretai net iki mirties. Tokios jos mintys liudija iš esmės kitokį savęs pozicionavimą – akivaizdų stovėjimą humanizmo pozicijose ir demokratinių žmogaus laisvių gynimą. Bajoriškos aukštuomenės atstovus tai papiktina, kyla konfliktas. Išreikšdama savo bendražmogišką nuostatą, Elzė neatskleidžia savo didžiosios paslapties – kilmės ir giminės istorijos, to, kas ją realiai sieja su šia aplinka. Romano meniniame vyksme

ši paslaptis turi ypatingą prasmę: savą asmeninę istoriją, kurią galima įvardyti jos kultūrinės atminties centru, mergina saugo kaip savo asmenybę integruojantį pagrindą, lemiantį jos gyvenimišką vaidmenį. Elzė – iškilios ir didingos bajoriškos Kęsgailių giminės, kuriai kadaise priklausė Didžiųjų Pajuodžių dvaras, palikuonė. Jos tėvas Bronys Kęsgailis – 1863 m. sukilimo dalyvis, ištremtas į Sibirą. Dėdė Vaitiekus Kęsgailis – vaistininkas, taip pat sukilėlis, buvęs tremtyje. Sukilimo represijos išblaškė šią giminę, daugelis jos atstovų per sumaištis išmirė. Iš katargos grįžęs Elzės tėvelis ir dėdė Vaitiekus apsisotojo Kurše, Lietuvos pasieny. Vaitiekus nuomojo vaistinę ir savo darbu pelnė artimiesiems duoną. Jis dėjo visas pastangas, kad Elzė galėtų baigti mokslą. Dėl dalyvavimo sukilime Elzės giminė prarado viską – caro valdžia atėmė jos dvarus, kitą turtą ir atidavė kolonistams rusams. Šiai bajoriškai grandžiai buvo būdingi tvirti, iš kartos į kartą perduodami demokratiniai įsitikinimai ir nuostatos laikytis dar LDK bajorams būdingų tautinių lietuviškų papročių ir tradicijų, savosios lietuvių kalbos. Tokią lietuvišką tautinę tapatybę puoselėjo ir savo pavyzdžiu grindė dalis Liaudos bajorų – Daukšos, Stanevičiai, Juškos. Išsimokslinimas ir taurūs siekiai tėvynės labui, savosios kalbos ir kultūros puoselėjimas, aukštos moralinės vertės poelgiai buvo šios bajoriškos grandies idealai. Elzės giminaičiai stengėsi suteikti jai galimybę mokytis, kad mergina taptų „kilniu ir tėvynei naudingu žmogumi“, todėl ji lavinosi vienoje „geriausių užsienio aukštesniųjų mokyklų“ [14, 79]. Šie faktai akivaizdžiai siejasi su pačios rašytojos biografijos duomenimis, tarsi atkuria jos asmeninę istoriją. Elzei numatytas tolesnis kelias į Maskvos universitetą („Tikiu, kad universitetas duos man tą Ariadnos siūlą, kurs padės man tikrą kelią atitikti gyvenimo labirinte“) [14, 25].

Vokiečių kultūrologas, atminties kultūrų tyrinėtojas Janas Assmannas kolektyvinę tapatybę grindžia tuo, kad ji „yra vaizdinys, kurį grupė turi ir su kuriuo jos nariai save sieja“ [2, 113]; anot jo, „kolektyvinė tapatybė yra refleksyvi socialinio bendrumo forma, o kultūrinė tapatybė atitinkamai lemia sąmoningą dalyvavimą ar konkrečios kultūros atpažinimą“ [2, 114]. Pajutusi savyje naujus impulsus, Elzė sąmonėje ima sietis su šia kadaise aktyvia, o po sukilimų ir represijų – vos gyvybinga, tik fragmentiškai pasireiškiančia ir veikiančia visuomenės dalimi, jaučia ir atpažįsta kaip savo jos ženklus: kalba lietuviškai, prisipažįsta daktarui mačiusi lietuviškų maldaknygių ir kalendorių, „Jono ir Onutės“ apyskaitę, kurią skaičiusi tarnaitėms. Romane kolektyvinės atminties kontūrus išplečia trauminių patirčių klotas – Elzės prisiminti tėvo ir dėdės pasakojimai „apie anų laikų doriausių žmonių žudymą, niekuo nekaltų sodiečių ir jų šeimų trėmimą, didžiau tariamųjų korimą, sodžių ir dvarų deginimą“ [14, 135]. Istorinė kultūrinė atmintis romane tampa svarbiu herojės veiksmų ir pasaulėvokos kaitos akstinu. Reikšmingas istorinis diskursas, plečiantis kultūrinės sąmonės lauką, yra ir senelės pasakojimas apie baudžiavos laikus: moterys turėdavusios ištisą dieną verpti, o vakare verpalus atiduoti; kurios siūlas būdavęs nelygus, sruoga ne tokia plona, kad galėtų būti praverta pro vestuvinį žiedą, ta būdavo įstumiami į fabriko rūšį ir užrakinama karste numirėliams visai nakčiai. Šie fragmentai brėžia kūrinyje vertybinę takoskyrą tarp kelių socialinių ir politinių polių bei stiprina pagrindinės veikėjos kultūrinę savivoką.

MOTERS SAVIIDENTIFIKACIJA

Pasak J. Girdzijausko, „pagrindinė Bitės kūrybos tema yra dvasinis žmogaus tobulėjimas per kančią, aukojimąsi kitam asmeniui, visuomenei, tautai“ [12; 559]. Tai gana tiksliai apibrėžia pagrindinės romano veikėjos Elzės Kęsgailytės būtį. S. Lasmanės teigimu,

„identiteto sampratoje egzistuoja dvi galimybės – arba jo praradimas, arba jo konservacija ar mumifikacija, suvokta ar nesuvokta, reiškianti sąstingį. Britų enciklopedijoje mumija apibrėžiama kaip egiptiečių pavyzdžiu užbalzamuotas kūnas. Mumifikacijos esmė yra išsaugoti negyvą kūną, kurio nepalietusį kaita, t. y. kūnas egzistuoja, bet niekuo nevirsta. Iš vienos pusės, mumija simbolizuoja negyvumą, neliečiamą raidos, sustingusį. Mumifikuotai saviidentifikacijai priešinta plūsmo saviidentifikacija, leidžianti kitaip suprasti moters identitetą ir amžinąjį moteriškumą. Plūsmas, siejamas su judesiu ir kaita, ir nurodo to paties ir kito viena laikį egzistavimą, amžiną kitimą, kitoniškumą, įvairovę, mainymąsi ir pervartas, visa, kas išreiškia kaitą“ [9, 10].

Elzės gyvenimo motto tampa mintis: „Gyvenimas juk ne žaislas... Ypač inteligentai, vis tiek, ar vyrai, ar moters, turi savo gyvenimui duoti didelį, rimtą turinį. Čia inteligentų laimė, čia jų kilnumas. Ir aš jaučiuos tokios laimės verta“ [14, 59]. Kryptingumą šio tikslo link brėžia nauji kontaktai, liudijantys moters išėjimą iš egzistencinės, kultūrinės ir ideologinės uždaros zonos, prolenkiško dvaro ribinių perspektyvų: Severos tėvų dvare, bendraudama su jaunimu, ji dalyvauja vakarėlyje, kur Krušos slėnyje uždegamas laužas, dainuoja susibūręs jaunimas. Švytint ugnies atošvaitoms, jaunuoliai skanduoja, kad Lietuva yra labai graži. Per bajoraičių, paprastų kaimo sodiečių, iš svetur sugrįžusių gimnazistų ir studentų kontaktų prizmę atsiveria ryškesnės skirtingų tautinių kultūrų, kalbų, papročių ir gyvenimo būdų sankirtos. Čia pasigirsta ir Kijevo universiteto studento ukrainiečio, kuris dirba vasarą dvarininko sūnaus mokytoju, gimtąja kalba jautriai atliekama daina. Šie įspūdžiai akimirksniu priverčia Elzę perprasti visuomenės sandarą, suvokti jos daugiasluoksniškumą, perkainoti tautinių perspektyvų svarbą ir intuityviai grįsti sau artimą lietuvių kultūrinės tradicijos gyvybingumą, užtikrinantį tautinio bendrumo išsaugojimą. Šis jaunimo vakaras ženklina tam tikrą Elzės lūžį ir dvasinę orientaciją link to, kas jai brangu. Jaučiamas ir išgyvenamas istorinio konteksto kitimas išorinio politinio spaudimo sąlygomis intuityviai paskatina rinktis kitus, nebūdingus prolenkiškam dvarui, vertybinius polius, tarsi įcentrina ją gimtosios kultūros plotmėje; sąmonėje persipynę senosios lietuvių tautinės tapatybės ženklai, egzistencinė nostalgija išsilieja jos nuostabaus grožio balsu sudainuota poeto Jovaro daina „Ko liūdi berželi, ko liūdi“. Taip manifestuojama atsiveikinimo su neišgyventa ir neleistina meile situacija ir kartu apsibrėžiama kultūriškai svarbi pozicija, įteisinanti kūrinyje „savo“ ir „svetimo“ opoziciją. „Savo“ kategorijai priklauso visa, kas siejasi su senąja lietuviška etnine ir kultūrine tapatybe – gimtoji kalba, savų namų darna, vaikystės šalies mitai, giminės istorija. „Svetimumą“ kūrinyje reprezentuoja prolenkiška unijinė mąstysena (dvaro savininkai), hedonistinė pasaulėžiūra (jaunuomenė, senosios poniutės) ir net tam tikru santykiu su represinio valdžios aparato atstovais (pulkininkas) pasižyminti dvaro gyvenimo aplinka. Ši savivoka paskatina Elzę atsiveikinti su draugės teikiama pastoge ir ieškoti naujų gyvenimiškų impulsų.

Antroje romano dalyje Elzė atvyksta į Palangą. Šią merginai naują ir lig šiol nepažįstamą kultūrinę erdvę rašytoja pasirenka neatsitiktinai: miestelis garsėjo kaip kurortas, jame vasaromis burdavosi daugybė įvairiakalbių poilsiautojų, buvo gausu viešbučių, vasarnamių, nuolat aidėjo prekyviečių šurmuly. Lankytojus viliojo kurhauzas, saulėta parkrantė ir jūros maudyklos. Šiame prie Baltijos jūros besikuriančiame paribio erdvės mieste pulsavo margas ir judrus gyvenimas. Jo gyvybingumo kontekste veikėja pristatoma kaip praradusi savo egzistencinį veržlumą: atsiveikinusį su Donatu, ji į supančią aplinką žvelgia liūdnomis ir pavargusiomis akimis. „Tarytum kokia marmuro statula“ – taip merginos būseną nusako ją stebėję aplinkiniai [14, 255]. Prisimintas romantiškas dvaro

parkas, kuriame mėnulis dar neseniai „auksino jai kelius“, jau nebeprižadina sielos; visa tai suvokiama kaip prarasto pasaulio, iš kurio išėita, ženklai [14, 257]. Vis dėlto marga ir šurmuliuojanti vietovė, kurioje koegzistavo kitakalbės ir daugiakultūrės srovės (nuolat girdėti latvių, vokiečių, rusų, lenkų, lietuvių kalbos), nepaslepia gilių vidinių visuomenės gyvenimo konfliktų, sudėtingų socialinių, kultūrinių ir ideologinių susidūrimų. Elzė sukrečia išgirsta skaudi tarnaitės, vargstančios turtuolių namuose, gyvenimo patirtis: mergina kenčia nuo ją varginančių „ponaičių“, bet kada galinčių įsiveržti į jos mažą kambarėlį. Merginos skundas atgaivina Elzės sąmonėje „savo – svetimo“ santykių dichotomiją; netikėtas susidūrimas „su svetimumu“, destruktivus jo poveikis kitam pažadina jos dvasioje gyvybišką norą identifikuotis su „savumu“, pagal tradiciją siejama su pagarba ir užuojauta kitam, saugančiu „kito“ teises. Įcentrindama save šiame „savumo“, t. y. etninės ir kultūrinės tapatybės, simboliniame lauke ir veikiama tam laukui būdingų moralinių bei etinių principų, Elzė iš gailėsčio apsigyvena Žvejų gatvėje, jaunos moters, kuriai reikalinga finansinė parama, namuke. Šis veiksmas – esminis jos dvasinių permainų ženklas, kurias romane simboliškai pabrėžia didžioji gamtos stichija – jūra, siejama su gaivališku kumu, šėlsmu, audrojimu ir veržlumu. Buvimas šalia jūros, jos vandenų grožis, stipri ir energinga gyvybinė galia skatina Elzė atsiverti naujiems ieškojimams, peržengti vidines kliūtis, pažinti naujas kultūrinės prasmes; ji bendrauja su skirtingų socialinių sluoksnių žmonėmis, gyviau įsitraukia į naujas pažintis ir pokalbius, jaunimo vakarėlius. Įvairesnės tikrovės pažinimas palaipsniui plečia jos pasaulėžvalgą (pažintis ir dažni susitikimai su bajore Mineikiene, ponija Irena).

Neilgai trukus Elzė ima jausti, kad yra ta pati ir kartu kitokia. Tai esminis identiteto principas. Joje ima skleistis netikėtas kitoniškumas – tai, kas jai pačiai anksčiau atrodė nepažinta ir neįtikima. Šį naują tapsmą galima prilyginti kūno vadavimuisi iš mumifikacijos būsenos. Moters būtis ima reikštis nauju gyvybingumu, kuris jai patinka, netgi svaigina, ir ji ne gesina jo savyje, bet leidžia vis labiau plėtotis. Elzė vis dažniau kviečiama dalyvauti bajoriškuose miesto moterų susitikimuose, arbatėlės popietėse, galiausiai – rengiant vakarą-balių katalikiškos varguomenės naudai. Jos pažįstama Irena – veikli moteris, kuri geba pritraukti muzikos mėgėjus iš Liepojos, tačiau jai trūksta aktorių, galinčių vaidinti komediją. Šis siužetas – akivaizdžiai biografinis, buvęs pačios autorės gyvenime, kai lietuvių šviesuomenė Palangoje sunkiomis sąlygomis organizavo pirmąjį lietuvišką spektaklį. Tad į romano puslapius vaizdžiai sugulė naujai interpretuojami istorijos fragmentai, atspindintys didžiulį renginio sumanytojų triūsą. „Savumo“ imperatyvas neleidžia Elzei dalyvauti „svetimos“ ideologinės linijos kuriamame naratyve. Tiek Mineikienė, tiek kitos bajorų ratelio moterys atstovauja hedonistiniam gyvenimo poliui, kuriam Elzė priešiška; tvirtindama, kad „nemoka vaidinti“, „niekada nevaidinusi“, ji atsisako aktorės vaidmens spektaklyje. Vaidinimas (kaukės, vaidmenys) yra svetimas jos dvasiniams imperatyvams ir visai būčiai; ji veržli ir energinga tada, kai veikla yra natūrali ir sutampa su giluminiais vidiniais įsitikinimais. Atsisiūsi dalyvauti spektaklyje mažame nuomotame kambarėlyje Elzė skaito J. Goethe'ės „Verterio kančias“ ir stebi jūrą, kurios reginys traukia mintis „į tolimą, nežinomą pasaulį, kur žmonės didelius ir svarbius klausimus sprendžia“ [14, 309]. Elzės vidinės siekiamybės horizontas kitoks – tai dideli ir svarbūs klausimai, iš esmės nauja to meto visuomenėje moters sąmoningumo forma. Šiam sąmoningumui pirmiausia būdingas dėmesys ir socialinis jautrumas žemesniems visuomenės sluoksniams (pasiaukojamai globoja ir visokeriopai rūpinasi sunkiai susirgusia Pėželienės dukryte Eliute), pagarba tautos istorinei atminčiai ir istoriniam palikimui, drąsios pastangos išsaugoti savąją

kalbą (su jaunuoliu kalba lietuviškai), išgyvenimas dėl kolonizacinės krašto situacijos ir cenzūros, dėmesys naujiems kultūriniais reiškiniais (slapta Prūsijoje leidžiamoms lietuviškoms knygoms). Ilgą laiką Elzės lietuviška tapatybė yra tarsi išcentruota, ji įgauna visumą merginai susipažinus su studentu Bataičiu. Paaiškėja, kad jis – ir kiauiliaganys, kurį Elzė sutiko jaunimo vakaronėje Severos dvare, ir karininkas, atėjęs į Pėželienuos namus, o iš tiesų – studentas medikas, būsimasis gydytojas, slapta siekiantis lietuvių tautos dvasinio atgimimo, varpininkas. Bataitis atstovauja dar itin negausiai susipratusių lietuvių inteligentų grupei. Jo atskleista tiesa apie lietuviškos spaudos draudimą, užgimusį naują kultūrinį judėjimą – cenzoriams ir spaudos draudėjams aktyviai besipriešinančius knygnešius, savo gyvybėmis rizikuojančius dėl tautos galimybės slapta skaityti ir mokytis gimtąją lietuvių kalbą, sutelkia Elzės sąmonėje išsklaidytas ir atskiras lietuviybės gijas į vieną aiškų tautiškumo modelį, kuriame susilydo ir idealizuota praeities, ir reali tautos dabarties samprata. Anksčiau tik intuityviai juntami lietuviškos tapatybės komponentai dabar susidėlioja į nuoseklią sistemą, skatinančią ginti ją konkrečiais darbais. Galimybė įrodyti savo pasirinkimą yra sparčiai kintančios istorinio laikotarpio aplinkybės: keletą metų slapta gabenęs lietuviškas knygas, Pėželis patenka į žandarų rankas, yra tardomas, o netrukus ištremiamas. Jam ir jo šeimai reikalinga pagalba. Elzė pasiryžta talkinti ne tik jam, bet ir kitiems knygnešiams: ji išplaukia į jūrą drauge su knygnešiu Žiliu ir Bataičiu, gabenančiais laiveliu draudžiamą lietuvišką spaudą. Bataičio atskleistos istorinės tiesos brėžia takoskyrą tarp romantinės iliuzijos ir konkrečios veiklos būtinybės: jos sieloje kyla naujų impulsų, vidinių minčių ir idėjų, kurias norisi perduoti pasauliui. Plaukimas jūra, kuri netikėtai ima šėlti ir vos nenusineša jų gyvybių, padeda Elzei suvokti rizikingą tokios kasdienės veiklos pusę, sustiprina jos nepakantumą išdavystei („Kainu nebūsi“).

Atkakli ir intensyvi savistaba, nuolatinis gilinimasis į savo motyvus ir stimulus formuoja integralų moters *ego*, naują ir kitonišką veiklios moters būties modelį. Ji pasiryžta sekti Bataičio iškeltais tautos telkimo, kovos už savo tėvynainių teises idealais, ir tai skatina naujus jos dvasinius užmojus, aktyvina sąmonės veiklą („Staiga iškilusi nauja minties srovė ima Elzės skaistaus veido apsilblausimą mažinti, akyse gyvesnius žiburiukus žibinti“) [14, 389]. Savo kambaryje radusi du *Varpo* sąsiuvinius mergina stebisi, kaip tokie lapeliai „ryžtasi... ryžtasi atgaivinti merdinčią tautos dvasią ...ryžtasi atkovoti teisę gyvuoti tautai, susidedančiai iš kelių milijonų analfabetų... ryžtasi priešintis tokiam milžinui... kaip Rusija... Nebent kiekvienas tų analfabetų virstų kūno ir dvasios milžinu...“ [14, 417]. Skaitydama *Varpo* puslapius stebisi, kodėl šiame leidinyje plačiai rašoma apie Varšuvoje surengtą parodą, kurioje dvarininkas Tadas Daugirdas iš Ariogalos eksponavo Lietuvoje ir Žemaitijoje surinktus daiktus – iškasenas, indus, ginklus, apmąsto publikacijos autoriaus Vinco Kapsio žodžius, kokią prasmę turi šios senovinės relikvijos, kaip šie praeities amžius menantys daiktai padėjo mūsų protėviams jų kovose su krašto užpuolikais. Asociacijų gijos ją nuneša prie Mozės, išvedusio savo tautos žmones iš svetimos šalies, kur jie buvo engiami. Ir vėl skaito Kapsio aprašytą T. Daugirdo parodą Varšuvoje. Atversti *Varpo* puslapiai dar labiau silpnina jos ryšį su nutautusių bajorų bendruomene, gyvenančia visuomeninių idėjų trūkumu ir naujų „litvomanijos“ procesų neigimu, ir vis labiau atgręžia į jaunosios lietuvių inteligentijos pusę.

Tolydžio plėsdamasi ši draugija siūlo naujas ir įvairesnes bendravimo formas: Elzė įgyja naujų draugų, ne tik dalyvaujančių draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo procese, bet ir organizuojančių susipratusių tautiečių ratelius Maskvoje, Petrograde. Naujai pozicijuodama save visuomenėje Elzė telkia priešingų socialinių sluoksnių žmones

tautinei veiklai, jungia visuomenę į tautinį kolektyvą. Ji tampa tautinės idėjos grindėja; jausdama gilumines tautinės dvasinės kultūros šaknis skleidžia jas tolyn, iš naujo buria tautinę bendruomenę. Tai jos asmeninis, romantiškas ir kartu labai realistiškas, gyvenimo kelias „Ad astra“ – į žvaigždes.

ROMANTIŠKOJI MEILĖS TRAJEKTORIJA IR NUGALĖTOJOS SAVIVOKA

G. Petkevičaitės-Bitės romane *Ad astra* moteris pozicionuojama kaip veikiančioji, vyras – daugiau kaip stebinčioji, vertinančioji pasaulį būtis. Tai pirmiausia pasakytina apie pirmąją veikėjų grandį – Elzė ir Donatą, atsidūrusius meilės įtampos lauke. Donatas romane atsiskleidžia kaip daug pasakojantis, ką yra pastebėjęs, apmąstęs, bet sunkiai ryžtasi veikti net ir dėl savo asmeninės laimės. Sužadėtinės dvare susipažinęs su Elze, pajaučia giluminį sielų ryšį, intuityviai jaučia, kad Elzė jam dvasiškai artimesnė nei jo būsimoji žmona. Donatą pakeri jos išorinis ir vidinis grožis, jos švelnus moteriškumas, sklindanti vidinė stiprybė. Jis pasakoja Elzei savo išorinius stebėjimus, ji – savo jausmus ir vidinius išgyvenimus, ir tai iš esmės yra dviejų skirtingų – vyro ir moters – patirties būdų reprezentacija.

Ilgainiui Elzė ima jausti, kad ją su Donatu sieja vis gilesnis ryšys, trauka. Donato portretas jos sąmonėje susilieja su romantiškai idealizuotų praeities didvyrių vaizdiniu („Tos akys, rodosi, visuomet į ją žiūrėjo iš tų karžygių veidų, apie kuriuos pasakose skaitydavo arba apie kuriuos svajodavo. Tų akių užteko vieno pažvelgimo, kad širdis lyg būtų stabterėjusi krūtinėj, ir, tuoj už gaisrį atsilygindama, šovė kraujo banga, kuri Elzei skaisčiai nudažė skruostus, ausis, pasiekė net lelijos baltumo kaklą“ [14, 29]). Jos kylantis erotinis susidomėjimas liudija moteriškos sąmonės ir sąsąmonės budimą, kartu randasi archetipinis priklausomybės ryšys. Elzei malonu su Donatu kalbėtis, jis dažnai ją užtaria dvaro svečių ir šeimininkų susitikimuose. Giliai sieloje šis ryšys jai teikia malonumą, tačiau dvasinės savimonės diktuojamos moralės kategorijos draudžia jai išlaisvinti savo gilųjį jausmą ir pasielgti nedorai su mokyklos dienų drauge, tapusia Donato sužadėtine, todėl ji po kurio laiko išvyksta iš draugės dvaro. Vėlesnis netikėtas susitikimas su Donatu, iš jo dvelkiantis didžiulis jos pasiilgimas ir siūlomos vedybos atrodo lyg galima sėkminga komplikuoto meilės trikampio baigtis, tačiau kelią užkerta nenumatytas įvykis: žandarai suima draudžiamas lietuviškas knygas gabenusius jaunuolius, juos įkalina. Į šią naujieną Donatas reaguoja ne taip, kaip tikėtusi Elzė: jis smerkia vyrus, užsiiminėjančius nelegalia veikla, iš kurios, jo nuomone, nieko gero krašto žmonėms tikėtis neverta, ir tokie drastiški poelgiai esą tik didžiulis klystkelis, reiškiantis savojo gyvenimo žlugdymą. Jo būties strategija – kitokia. Ideologinės Donato, prolenkiškos dvarininkijos atstovo, nuostatos sugriauna egzistavusį intymųjį dvasinio ryšio klodą. Elzei, pajutusiai iš lyties kylančią egzistencinę priklausomybę kitai lyčiai, Donato vyrišką žavesys netenka viliojančios galios, kai jis atveria savąjį egzistencinį ego – jo pasaulis įgyja didžiulį „svetimumo“ imperatyvą, atskyla nuo Elzės pasaulio, su kuriuo buvo bepradedęs lieties. Jaunuolis save suvokia kaip herojų, savo išmintimi pakylantį virš kitų, tačiau moteris savo romantinių svajonių karžygį pamato kitaip – kaip didžiulio reikšmingo pasaulio atsinaujinimo ciklo pralaimėtoją, negalintį įsitraukti į šį ciklą, neturintį tos kūrybinės galios, kuri svarbi jai, taigi simboliškai giliaja prasme kur kas artimesnį mumifikacijos padėčiai nei plūsmo, permainingumo, kaitos identitetui, moters akimis – destruktivų *animus*. Šalia jos toks stovėti negali, nes nepadės išreikšti ir įkūnyti idėjų, artimų jos širdžiai, nustatyti visų reiškinų teisingumą,

kurti būtinas tautos išlikimo strategijas; jis negali būti „upė, simbolizuojanti tikrą, visavertį ir nevaržomą gyvenimą“ [14, 392].

Vaizduojamą pasaulio įvykių epicentre moteris tampa stipriąja galia, besąlygiškai besiveržiančia į naujas atradimo patirtis, pasiduodanti naujiems ieškojimams ir judėjimui. Elzės saviidentifikacija – ne konkrečios stabilios ir nekintančios padėties atradimas, bet nuolatinė būsenų ir pozicijų kaita siekiant įtvirtinti naują moters socialinį ego. Sekdama idealios dvasingos moters stereotipu ir dalyvaudama tautiškumo kūrimo darbe, patirdama įkvepiantį svaigulį, Elzė jaučiasi atradusi save, visavertį gyvenimą, kuris galimas ir netampant motina ar žmona, patiriant nuolatinį ryšį su transcendencija (Ad astra). Pasak Georgo Simmelio, namai kultūrine istorine prasme yra viena iš vietų, kurioje išsipildo moters būtis kaip vienos nediferencijuotos visumos, priešingos vyro būčiai. Moters būties pasauliui Simmelis priskiria orientaciją į žmones, ne į daiktus, rūpinimąsi namų gerove ir grožiu. Jo manymu, moteriai, ribojamai erdvės, pastaroji tampa tarsi kūno tęsiniu. Iš čia – moters kūno tariamas išbaigtumas, rami pusiausvyra, kuri yra išskirtinis moters savitumas ir grožis. Nusakant žmonių verčių poliariškumą, vyro vertę galima apibrėžti kaip „reikšmingumą“, moters – kaip „grožį“ [15, 45–54]. Romane fiksuojama situacija, kai namų ir grožio nebeapkanka moters saviraiškai. Joje gyva kita moteriškos savimonės struktūra, kuri pradinį savo pabudimą, jausmiškumą išgyvena kaip kažko naujo, kitoniško tiek savo pačios, tiek vyriškojo, logocentrinio, prado atžvilgiu (gyvenimo prasmų įvairovė su dvasingumo dominante). Jos ieškojimai liudija amžinojo moteriškumo idėją, kuri identifikuojama su sielos grožiu, dvasinių interesų pilnatve, gebėjimu energingai keisti realybės koordinatas. Ši atrasta būties samprata jai leidžia įkūnyti idealo aukštumas. Pasak M. Palevičos, „kultūra ir dvasia nemažina gyvenimo jėgų, bet jas sustiprina“ [10, 5–7]. Moters tobulėjimo strategiją valdo aktyvi dvasia, traktuojama kaip gyvenimo pirmapradė galia [10, 5–7]. Taigi Elzei būdinga didelė energija. Kultūros istorijoje ja tryško žinomos moterys, aiškiai apibrėžusios savo kūrybiškumo autonomiją, ir jokios išorinės aplinkybės neįstengė jos nuslopinti. Būtent toks yra Elzės Kęsgailytės kelias. Tai kūrybinės asmenybės saviidentifikacija. Archetipų teoretikės C. Estes žodžiais tariant, veikėją užvaldo kūrybos galia, kuriai moters sieloje parengiama ypatinga vieta, ir nuo to momento jos kūrybinės galios ima kilti ir tvinti. „Laukinė kūrybos galia pripildo visas vagas, kurias tik randa mūsų dvasioje“ [6, 385]. Paliesta tautos žadinimo idėjų ir radusi atgarsį, Elzės siela ima švytėti, „praturtina ir visus aplinkui, ir ją pačią visais įmanomais lygiais: psichologiniu, dvasiniu, intelektualiniu, emociniu“ [6, 386], atveria dar nepažintas jos galimybes veikti, nerimstanti kūrybinė energija padeda įveikti visas kliūtis kelyje. Elzė intuityviai jaučia, kur glūdi vertingiausi jos dvasiniai turtai, ir tampa, pasak C. Estes, „gyvenimo davėja“, kuria kitus, pripildydama meilės ir naujos gyvybės, kurią šie dalija kitiems. „Kūrybinis pradasis yra tai, kas kyla, verčiasi, banguoja ir užgriūva, o ne kantriai sau stovi vietoje laukdamas“ [6, 386]. Romane žmogiškoji gyvenimo linija liudija subjekto kaitos trajektoriją nuo jautrios ir viską praradusios mergaitės iki reikšmingos tautinio atgimimo figūros, darančios įtaką kitiems ir keičiančios visuomenės veidą. Rašytoja įprasmino naują moters socialinio statuso sampratą ir funkcijas. Romano veiksmas tiesiogiai atspindi lietuvių tautinio atgimimo pradžią, esminius visuomenės pokyčius, kurie vyksta tiek skirtingų socialinių sluoksnių, tiek priešingų lyčių – moters ir vyro – gyvenime.

Šaltiniai ir literatūra

- [1] ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- [2] ASSMAN, Jan. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- [3] *Bitės laikas*: privataus ir viešo gyvenimo modeliai. Vilnius: LLTI I-klā, 2013.
- [4] BLEIZGIENĖ, Ramunė. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės nervai – moteriškojo tapatumo komplikacijos. *Collogua*, Nr. 23, p. 32-51.
- [5] DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma Littera, 2001.
- [6] ESTES, Clarissa Pinkola. *Bėgančios su vilkais*: Laukinės Moters archetipas mituose ir pasakose. Vilnius: Alma Littera, 2018.
- [7] *Feminine Sexuality: Jacques Lacan and the Ecole Freudienne*. Macmillan Press, 1992.
- [8] JASAITIS, Juozas. *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*. Vilnius: Vaga, 1972.
- [9] LASMANE, S. Šiuolaikinė literatūra: komunikacijos aspektas. *Europietiškieji lietuvių ir latvių literatūros kontekstai*. Konferencijos pranešimų tezės. Kaunas: VDU I-klā, 2003, p. 10.
- [10] *Latviete*. Rīga, 1939, Nr. 1.
- [11] *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*. Kn. 2. Vilnius: LLTI I-klā, 2010.
- [12] *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*. Vilnius: LLTI I-klā, 2001.
- [13] *Materiāli par latviešu literārajiem grupējumiem*. Rīga: Zinātne, 1993.
- [14] PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. *Ad astra*. Vilnius: Vaga, 1967.
- [15] SIMMEL, Georg. *On Individuality and Social Forms*. Ed. by D. N. Levine. Chicago: Chicago University Press, 1971.
- [16] ŽĖKAITĖ, Janina. *Lietuvių romanas*. Vilnius: Vaga, 1970.

INGA STEPUKONIENĖ

Romantic Interpretation of the Human and the World in Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's Novel *Ad Astra*

Summary

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė was an active participant in the Lithuanian national revival of the late nineteenth century and the first half of the twentieth century. She was a book smuggler, a supporter of the distributors of the banned Lithuanian press, a teacher, a journalist, and a writer. She based her novel *Ad Astra* on the principle of memories in order to artistically reconstruct the process of national revival of the late nineteenth and early twentieth century, its events, and the activities of individual social strata and personalities. The author's choice of Maria Konopnicka's motto 'I believe in the necessary, conscious invasion of people into powerful ideas of rights and equality' clearly drew its semantic ideological line.

Living in a friend's manor and interacting with the landlords of the Polish mindset, Elzė feels a sharp cultural divide between 'own' and 'foreign'. Everything related to the old Lithuanian ethnic and cultural identity belongs to the category of 'own': the mother tongue, the harmony of one's own home, myths of the childhood, and family history. In the novel, the 'foreignness' is represented by the Polish mindset (owners of the manor), a hedonistic worldview (young people, old ladies), and even

the living environment of the manor characterised by a certain relationship with the representatives of the repressive government apparatus (the colonel).

Elzė is depicted through a fundamentally new form of female consciousness in society of that time. This awareness is primarily represented by attention and social sensitivity to the lower strata of society (self-care and full care of the seriously ill Eliutė, Pėželiienė's daughter), respect for the nation's historical memory and historical heritage, courageous efforts to preserve her language (she speaks Lithuanian with a young man), censorship, lively interest in the success of new cultural phenomena (she is interested in Lithuanian books secretly published in Prussia). For a long time, Elzė's Lithuanian identity seems to be off-centre; it gains total power when the girl meets Bataitis, a student. The influence of his ideas and the girl's intense self-esteem determine the formation of an integral female ego, a new model of a woman's active existence. She is determined to follow Bataitis's ideals of bringing the nation together and fighting for the rights of her compatriots, and this stimulates her new spiritual ambitions and activates new activities of her consciousness.

At the epicentre of the depicted world events, the woman becomes a powerful force that unconditionally invades new experiences of discovery, succumbing to new quests and movements. Elzė's self-identification is not the discovery of a specific stable and unchanging situation, but a constant change of states and positions in order to establish the woman's new social ego. Following the stereotype of the ideal spiritual woman, participating in the work of nation-building, and experiencing inspiring elation, Elzė feels she has discovered herself, the full-bloodedness of life that can manifest itself without becoming a mother or wife and is experiencing a constant contact with transcendence.

Keywords: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, novel, national revival, cultural memory, identity